

Módszerek és érvelés a történeti pragmatikában

Nagy Katalin

MTA-DE-PTE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport
SZTE - Hispanisztika Tanszék

Problémafelvetés

→ Hogyan látjuk el az egyes kijelentéseket plauzibilitási értékkel?

„egy-egy tudományterületen (...) kialakulhat a források megbízhatóságának egy olyan rangsora, (...) amely standarddá válva döntő mértékben, sőt esetleg automatikusan meghatározza azoknak a kijelentéseknek a plauzibilitását, amelyeket e források alapján ítélnék meg”
(Kertész-Rákosi, 16)

→ Gyakran magas plauzibilitási értékkel kerülnek be az érvelésbe olyan kijelentések, amelyekről már nehéz megállapítani, hogyan is keletkeztek.

→ Melyek ezek a tradíciók a történeti nyelvészetben?

→ Hogyan építhetünk más szerzők eredményeire?

Történeti pragmatika

- ▶ Fitzmaurice – Taavitsainen (2007)

“we feel able to make claims about earlier generations’ or communities’ discourse practices because we base those claims upon real language use and the quantitative analysis of large databases representing authentic language use make these claims valid.”

- ▶ Fischer (2004)

“The historical linguist has only one firm source of knowledge and that is the historical documents.”

- ▶ történeti szövegek

- ▶ kvantitatív elemzés

- ▶ korpusznyelvészeti módszerek

→ gyakorisági statisztikák

Gyakoriság

Bybee (2005/2003): az angol *can* segédige történeti alakulása

Gyakoriság: a. típus $\sim \rightarrow$ a séma általánossága
b. példány $\sim \rightarrow$ rögzült helyi séma

1. Intellektuális állapot vagy tevékenység igék: 52 példány, 18 típus
 - ▶ magas példány-gyakoriság: *see* 12, *deem* 6, *understand* 6, *espy* 'discover' 5
 - ▶ típus-gyakoriság: 18 különböző ige
2. Kommunikációs igék: 102 példány, 31 típus
 - ▶ magas példány-gyakoriság: *tell* 30, *say* 29, *devyce* 'describe' 8
 - ▶ típus-gyakoriság: 31 különböző ige
3. Képesség igék („tudni, hogyan”): 26 példány, 18 típus
+ stb.

Analógia

- egyes, a fonetikai szerkezetet érintő nyelvi változások érzékenyek a fonetikán kívüli tényezőkre is
- a morfológiailag, szintaktikailag vagy szemantikailag hasonló formák fonológiai és morfológiai szerkezete is hasonlóvá válik

1. Analógiás teremtés: `nem' no : non
 `sem' ni : X = njn [nin]

2. Alvar – Pottier (1987/1983: 270): a spanyol „HABERE > *haber*” ige befejezett múltjának alakulása

	<i>etimologikus formák</i>	<i>analógiás alakok</i>	<i>egyéb</i>
<i>I</i>	(h)ove	uve, hube , ovi	of, off
<i>II</i>	oviste, ovist(i)	ovieste, hubiste	
<i>III</i>	ovo	hubo	ubu
<i>IV</i>	ovemos, ovimos	oviemos, hubimos	auimos
<i>V</i>	oviste(i)s	oviestes, hubisteis	
<i>VI</i>	hubieron	ovieron, ovioron	

au > o

SAPUI > sope

HABUI > ove

ou > u

POTUI > pude

POSUI > puse

~

o → u

→ supe

→ hube

→ az [u] a befejezett múlt időt jelzi

Egy példa: a katalán befejezett múlt

„anar + infinitiu”

vaig (vàreig)

vas (vares)

va + főnévi igenév

vam (vàrem/vem)

vau (vàreu/veu)

van (varen)

1. „anar 'menni' (JELEN) + inf”

2. „anar 'menni' (MÚLT) + inf”

→ *melyik középkori perifrázisból vezethető le a modern katalán befejezett múltja?*

Példák

1. *encontraren-se ab la host dels sarraïns e anaren ferir en éls* (Desc II 103)

`találkoztak a szaracénok seregével és megtámadták (=mentek megtámadni) őket'

2. *E lo senyor rei brocà ab la senyera e va ferir entre els moros* (Munt I 92)

`a király odavágtatott a zászlóval és rátámadt (= megy támadni) a mórokra'

Colon (1978a, b)

- ▶ az írott dokumentumok hiánya miatt a katalán „*anar* + inf” szerkezet kialakulásának kezdeteit nem tudjuk tanulmányozni
- ▶ a legkorábbi szövegekben ez a szerkezet már múlt idő értékkel bír, azaz már grammatikalizálódott
- ▶ a történeti jelen háttérbe szorítja a múlt időben álló formákat
- ▶ a történeti jelen hasonló funkcióval bír: aktualizál, felkelti a hallgató érdeklődését

Ezzel szemben

- a korai szövegekben korlátozott azon kontextusok száma, amelyekben az „*anar* + inf” megjelenhet → a szerkezet grammatikalizációja nem zajlott le teljesen
- nem találhatóak olyan történeti jelenben álló formák, amelyekben az *anar* ige lexikális ‘menni’ jelentésében állna
- múlt idejű segédigével több előfordulás található, amelyben az *anar* lexikális jelentésében áll

Detges (2004)

- ▶ a jelen idejű segédige két hatást kombinál: dinamizmus (‘menni’) + aktualizál
- ▶ a középkori nyugati újlatin nyelvekben gyakori az igeidők rendszertelen váltakozása, különösen a korai szövegekben
- ▶ a történeti jelen nem szükséges a hatáshoz, az igeidő opcionális
- ▶ a jelen idejű az „erősebb” változat
- ▶ a jelen idejű verzió mindig is gyakoribb volt

Ezzel szemben

- a középkori katalán szövegekre nem jellemző az igeidők rendszertelen váltakozása
- a kontextusok nem tükröznek „gyenge változat - erősebb változat” különbséget
- a jelen idejű verzió gyakoriságát Detges nem támasztja alá statisztikával
- az elemzése kiindulópontját képező állítások mögött nem állnak valós történeti adatok

Történeti jelen

- ▶ több, mint egyszerűen jelen idejű alak múlt referenciájú szövegben
- ▶ funkciója nyelvenként és koronként más-más lehet
- ▶ Fludernik (1992): korai szövegekben szóbeli mintázathoz kötődik
- ▶ diskurzusszervező funkció, a mögöttes narratív szerkezet speciális pontjain jelenik meg:
 1. új narratív egység kezdete
 2. egy narratív egység „csúcspontja”

Juge (2006)

- ▶ a jelentéssel nem foglalkozik, morfológiai elemzést ad
 - ▶ a legkorábbi előfordulásoknál a segédige múltban áll (gyakorisági vizsgálatok)
 - ▶ a jelen idejű előfordulások nem mutatják a történeti jelen jellemzőit (nem talált olyan előfordulást, amely nem perifrázisos és múlt idő referenciával állt volna)
- Juge elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy a jelentés megváltozása vont maga után a forma megváltozását is, analógiás úton

Juge (2006)

a katalán befejezett múlt: „ <i>anar</i> + inf”	a modern <i>anar</i> ‘menni’ ige paradigmája	a középkori <i>anar</i> ‘menni’ ige paradigmája jelen és múlt időben	
<i>vaig (vàreig)</i>	<i>vaig</i>	<i>vaig</i>	<i>ané</i>
<i>vas (vares)</i>	<i>vas</i>	<i>vas</i>	<i>anast</i>
<i>va</i>	<i>va</i>	<i>va</i>	<i>anà</i>
<i>vam (vàrem/vem)</i>	<i>anem</i>	<i>anam</i>	<i>anam</i>
<i>vau (vàreu/veu)</i>	<i>aneu</i>	<i>anats</i>	<i>anats</i>
<i>van (varen)</i>	<i>van</i>	<i>van</i>	<i>anaren</i>
+ főnévi igenév			

Juge (2006) - gyakoriság

preterit			present indicative		
form		#	form		#
1S			vag		1
2S			vas		1
3S	anà	41	va		13
1P	anam	209	(anam)		(209)
3P	anaren	71	van		10

209 *anam* 'megyünk' / 'mentünk': kétértelmű forma

Juge (2006) - analógia

- ▶ egyéb jelen idejű segédigés perifrázisok, amelyek nem a jelenre vonatkoznak; a perfektív segédige nem jellemző
- ▶ az „*anar* + inf” szerkezet jelen idejű segédigés perifrázisként való újraelemzése az *anam* forma nagy gyakoriságának köszönhető (asszociáció a jelen idejű paradigmára):

„*anam* (1/Tsz, MÚLT) + inf” → „*anam* (1/Tsz, JELEN)
+ inf” → „*anar* (JELEN) + inf”

Kuryłowicz 2. „törvénye”: „az analógiás változás az ‘alapforma → levezetett forma’ irányt követi, ahol az alapforma és a levezetett forma közötti viszonyt használati körük kiterjedtsége határozza meg”
(Hock 1991: 214)

Az elemzések összehasonlítása

Colon (1978a, b), Detges (2004)

(„*anar* (MÚLT) + inf”), „*anar* (JELEN) + inf”
→ jelentésváltozás

Juge (2006)

„*anar* (MÚLT) + inf” → jelentésváltozás →
„*anar* (JELEN) + inf” (analógia)

Gyakoriság

„ <i>anar</i> + inf”	Desclot (1283–88)	Muntaner (1325 körül)
segédige jelenben	25 <i>25%</i>	142 (+6) <i>≈ 67%</i> <i>(+3%)</i>
segédige múltban	75 <i>75%</i>	64 (+6) <i>≈ 30%</i> <i>(+3%)</i>
Össz.	100	212

- a múlt idejű alakok a korábbiak

- a jelen idejű alakok a grammatikalizáció előrehaladottabb állapotát mutatják

Példák

1. *Mas con foren prop d'Agda, noves los van venir con havia pres, lo dia passat, a aquells* (Munt II 10)

'Amikor azonban Agda közelébe értek, hírek jöttek (= mennek jönni), hogy egy nappal azelőtt elfogták (= előidejűség) őket.'

2. *E a la fin lo senyor rei donà tal de la maça al cap del cavall del príncep, que el cavall fo fora de tot son seny e va caure en terra;* (Munt II 56)

'Végül a király a buzogánnyal akkorát ütött a herceg lovának a fejére, hogy a ló teljesen elvesztette az eszméletét és összeesett (= megy a földre esni)'

Gyakoriság

segédige múltban	Desclot	Muntaner
`mozgás' valószínű	61 <i>81.3%</i>	35 <i>54.7%</i>
`mozgás' lehetséges, de a célzott cselekvés fontosabbnak tűnik	10 <i>13.3%</i>	4 <i>6.25%</i>
`mozgás' valószínűtlen	4 <i>5.3%</i>	25 <i>39.0%</i>

- változás
a
konkrétól
az
absztrakt
jelentés
felé

Univerzális tendenciák

Hock (1991: 210): *„minden más körülmény egyenlősége esetén, azt az elemzést kell választanunk, amely összhangban áll azzal, amit természetesebbnek ismertünk meg.”*

- ▶ a „‘megy’ + főnévi igenév” szerkezetből a világ nyelveiben gyakran jövő idő alakul ki
- ▶ nem ismerünk olyan nyelvet, amelyben a „‘megy’ + főnévi igenév” szerkezetből múlt idő alakult volna ki (Heine – Kuteva 2002)

1. A katalán múlt idő a „‘megy’ + főnévi igenév” szerkezetből alakult ki.

2. A katalán múlt idő nem a „‘megy’ + főnévi igenév” szerkezetből alakult ki.

→ a második kijelentésnek magasabb plauzibilitási értéket fogunk tulajdonítani

Összefoglalás

A történeti nyelvészetben egy hipotézist elfogadhatóbbnak, plauzibilisebbnek ítéelhetünk meg, ha

- ▶ kidolgozásakor a nyelvész a történeti nyelvészetben tradicionálisan elfogadott adatforrásokat használta (pl. történeti korpusz)
- ▶ kidolgozásakor a nyelvész a történeti nyelvészetben tradicionálisan elfogadott érvelést és vizsgálati módszereket alkalmazott (pl. analógiás érvelés, gyakoriságra való hivatkozás)
- ▶ nem mond ellent más nyelvi szintek elemzéseinek, azaz összhangban van a morfológiai, szintaktikai, stb. leírásokkal
- ▶ nem mond ellent a korábbi kutatások során feltárt és megbízható esettanulmányokban többszörösen alátámasztott univerzális nyelvtörténeti tendenciáknak

Fitzmaurice – Taavitsainen (2007: 18, 27)

„Kétségtelen, hogy a korpuszalapú módszerek akadályt jelenthetnek az olyan pragmatikai jelenségek tanulmányozásakor, mint a társalgási implikatúrák, amelyek sem automatikusan, sem konvencionálisan nem kötődnek lexikális, grammatikai kifejezésekhez.”

„hogyan tudjuk alkalmazni a formára koncentráló korpusznyelvészeti módszert a történeti pragmatikában, amely viszont a funkcióra koncentráل, és hogyan lehet, ill. hogyan tudjuk figyelembe venni a kontextus számos formáját”

KÖSZÖNÖM A FIGYELMET!

Irodalom

- Bybee, Joan 2005/2003: Mechanisms of change in grammaticalization. The role of frequency. In: Brian D. Joseph and Richard D. Janda (eds.): *The handbook of historical linguistics*. Oxford: Blackwell. 602–623.
- Colon, Germà 1978a: El perfet perifràstic català “va + infinitiu”. In: Germà Colon (ed.). *La llengua catalana en els seus textos*. Vol. II. Barcelona: Curial. 119–130.
- Colon, Germà 1978b: Sobre el perfet perifràstic ‘vado + infinitiu’, en català, en provençal i en francès. In: Germà Colon (ed.). *La llengua catalana en els seus textos*. Vol. II. Barcelona: Curial, 131–174.
- Detges, Ulrich 2004: How cognitive is grammaticalization? The history of the Catalan *perfet perifràstic*. In: Olga Fischer, Muriel Norde, and Harry Perridon (eds.), *Up and down the cline – The nature of grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins. 211–227.
- Fischer, Olga 2004: What counts as evidence in historical linguistics? *Studies in Language* 28: 3. 710–40.
- Fitzmaurice, Susan – Taavitsainen, Irma 2007: Historical pragmatics: What it is and how to do it. In: Susan M. Fitzmaurice – Irma Taavitsainen (eds.): *Methods in historical pragmatics*. [Topics in English Linguistics 52] Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 11–36.
- Fludernik, Monika 1992: The historical present tense in English literature. An oral pattern and its literary adaptation. *Language and Literature*. [Austin, Texas] 17. 77–107.
- Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2002: *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jeffers, Robert J. – Lehiste, Ilse 1979: *Principles and methods for historical linguistics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Juge, Matthew L. (2006): Morphological factors in the grammaticalization of the Catalan “go” past. *Diachronica* 23: 2. 313–39.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2009: *Adat, evidencia és plauzibilis érvelés a nyelvészetben*. (előkészületben)
- Nagy C. Katalin 2009: A grammatikalizáció kontextusai. Mire jó a középkori epika előadói stratégiáit tükröző perifrázisok vizsgálata? In: Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola. (megjelenés alatt)